

İSLÂM'IN DOĞUŞUYLA İLGİLİ ALTERNATİF YAKLAŞIM*

An Alternative Account of the Rise of Islam

Neal Robinson**

Çev: İsmail Albayrak***

Özet

Bu çeviride Yazar (Neal Robinson), 1977 yılında Patricia Crone ve Michael Cook adlı iki oryantalistin yayınladıkları ve orada İslâm'ın doğuşu, Hz. Peygamber'in hayatı vb. konularda siyer ve meğazi kitaplarının verdiği bilgilerden farklı bir şekilde ortaya koydukları alternatif tarih yazımını eleştirmektedir. Crone ve Cook İslâm'ın doğuşuyla ilgili sağlıklı bilginin müslüman kaynaklardan ziyade o dönemde Arapların etrafında yaşamış olan yahudi, hristiyan ya da pagan komşularından elde edilebileceğini iddia etmektedirler. Bu nedenle kendilerini destekleyebilecekleri ya da manipüle imkanı olan ne kadar malzeme varsa onları kullanarak yeni bir tarih ortaya koymuşlardır. Robinson onların kaynakları kullanımdaki ölçü-süzlüklerini maddeler halinde ele almakta ve ileri sürdükleri her bir gerekçe ya da delilin kendi aleyhlerinde de kullanılabileceğini ustaca göstermektedir. Sonuç olarak müslümanların kendi gelenekleriyle ilgili verdikleri bilgilerin yabancıların onlar hakkındaki kanaatlerini ifade ettikleri nakillerden çok daha otantik olduğunu belirtmektedir.

Abstract

This article discusses controversial alternative account of the rise of Islam proposed by Patricia Crone and Michael Cook in their work which entitled *Hagarism: The Making of the Islamic World* (Cambridge 1977). First of all, Robinson presents the argument of Crone and Cook which is basically skeptical and assume that Muslim accounts concerning the origin and development of Islam could only be useful for studying the religious ideas that were current in the eight century (at the time when they were written down) and not as sources of information about the life of its founder. Therefore Crone and Cook prefer to step outside the Islamic tradition and use non-Islamic sources written by Arab's Christian and Jewish neighbors. Robinson seriously criticises their use of insufficient evidence and indirectly accuses them to manipulate their sources. Finally, he expresses his satisfaction with the extant of Muslim tradition (Siyar and Maghazi accounts) to produce an outline of the birth of Islam and the life of its founder.

Anahtar kelimeler

Siyer, Meğazi, Gelenek, Hristiyan, Yahudi, İnşa.

Key words

Sirah, Maghazi, tradition, Christians, Jews, Hagarine, Dome of Rock, Reconstruction.

Çevirenin Sunuşu

Son iki asırdır *Kitab-ı Mukaddes* çalışmalarında gerçekleştirilen metot arayışları bir taraftan sayısız literatürün doğmasına neden olurken, öte yandan da yöntem enflasyonu sonucu bu literatürün son derece aykırı ve birbirlerinden bağımsız fikirlerle ortaya çıktığı gözlenmektedir. Tarihî-filoloji, geleneksel, metinsel, biçimsel, gramer, redaksiyonel, edebî, yapısal, kanonik ve anlatı yönünden eleştiri adı altında sürdürülen bu yaklaşımların yanında, son zamanlarda bir geleneğin tanınmasında yabancı kültürler-

den faydalanma gayretlerinin canlılığı dikkatleri çekmektedir. Özellikle bazı Ahd-i Atik araştırmacılarının başvurduğu bu yöntem, yahudi tarihinin yeniden inşası konusunda tamamen komşu kültür kaynaklarını kullanarak geleneksel tarihten çok farklı bir tabloyla bizleri karşı karşıya getirmektedir. Her ne kadar bu tür bir yaklaşım, *Kitab-ı Mukaddes*'i, yahudi tarihinin in şâsında olmazsa olmaz kabul eden araştırmacılar tarafından eleştiri yağmuruna tutulduysa da çıkarılan tablo hemen hemen herkesin dikkatlerini çekmiştir.

İlginçtir ki, benzer bir yaklaşım 1977 yılında Crone ve Cook ikilisi tarafından İslâm'ın doğuşu hakkında sergilenmiştir. Kanımca 1977 yılı oryantalist dünyasında iki önemli ve oldukça köklü değişmelere neden olan çalışmaların araştırmacıların dikkatine sunulduğu bir dönüm noktasıdır. Biri John

* Bu makale Prof. Neal Robinson'un *Discovering the Qur'an: A Contemporary Approach to a Veiled Text* (London: SCM Ltd. 1996) adlı eserinin III. bölümünün çevirisidir.

** Prof. Dr., Neal Robinson Lampeter Üniversitesi (Galler) İlahiyat Fakültesinde İslâmî Çalışmalar bölümü başkanıdır.

*** Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Wansbrough'nun *Qur'anic Studies*'i¹ ki Kur'an'ın iki kapak arasına getirildiği tarihi hicri ikinci asrın sonu (200) olarak tayin etmekte, diğeri ise Hagarism'in mucitleri (Crone ve Cook) ki Hz. Peygamber'in Kudüs'ün fethi esnasında hâlâ yaşadığını söylemektedirler. Yöntem açısından geleneği reddederek sadece Kur'an'ı biçimsel ve redaksiyon eleştiri bakımından inceleyen Wansbrough'a ile İslâmî her türlü kaynağı reddederek müslümanların hıristiyan (Süryânî) komşularının İslâm'ın doğuşuyla ilgili verdikleri bilgileri kullanmayı tercih eden Crone ve Cook'un kitaplarının aynı yıl piyasalarda boy göstermesi bana tesadüfî gelmemektedir. Farklı yöntemlerle aynı sonuca varan bu iki eserin göreceli de olsa batıda İslâm çalışmalarını etkilediği bilinen bir gerçektir.

Hagarism, Norman Daniel'in de belirttiği gibi, çok sayıda oryantalisti bile rahatsız edecek bir eserdir. Hem tarz hem de kaynakların değerlendirilmesi bakımından spekülasyonlara açık bu eser hakkında Daniel, 'mesnetsiz genellemelerle doldurulmuş bir kitap' tespitinde bulunmaktadır.² Kaynaklar konusunda son derece seçici davranan yazarlar, kitapta bir çok tarihî boşluğu tahminlerle doldurmayı tercih etmişlerdir. Hagarism, İslâm'ın kaynağını heterojenik bir yapıda aramaktadır. Kısaca İslâm, kaybettikleri toprakları yeniden almak için ortaya çıkan Mesihî bir harekettir. Bu hareket Hagarism (Hâcerilik) olarak adlandırılmaktadır. İslâm'ın ortaya çıktığı çevre ise üç tip hıristiyan kültürünü içinde barındırmaktadır: Kıptî/köylü, Nesturi/aristokrat ve Suryanî/mistik. İslâm böyle bir yapıda barbarca ülkeler (bölgeler) fethetmiş sonra da Ferisî bir çoğulculuğa dönüşerek medenileşmiştir.³

Crone ve Cook bu son derece garip yaklaşımı, oradan buradan yaptıkları alıntı kesitleriyle desteklemekte ve sonra da yamalı bir bohça gibi sunulan yorumları hakkında 'ancak böyle anlam ifade eder' cümlesiyle tarih yaptıklarını zannetmektedirler. En ilginç ise, Wansbrough gibi bir eleştirmenin yapmış olduğu tanıtım yazısında yazarların bu yönünü tamamen görmezlikten gelerek, yazarların çalışkanlıklarının ve gayretkeşliklerinin eserin her yerinde belli olduğundan dem vurmasıdır. Halbuki Daniel eserin hipotezler zinciriyle örüldüğünü ve böyle bir hipotez ordusunun da sadece kullanılan delillerin değerlendirilmesi konusunu gölgelediğini bildirmektedir.⁴

Gerektiğinde (nadir de olsa) İslâmî kaynakları bile ikincil delil olarak kullanan yazarların, gayr-i müslimlerin İslâm'ın doğuşu hakkındaki bilgilerinin daha tutarlı olacağına dair görüşleri de kanımca ideolojiktir. Kaynakların bu tür kullanımı İslâm tarihinin yeniden inşası değil belki iğfali olarak adlandırılabilir. Çevirisini yaptığımız bölümde Prof.Dr.Neal Robinson Hagarism'in genel bir değerlendirmesini yapmakta ve sonra da yazarları eleştirmektedir. Her ne kadar eleştirilerinde yumuşak bir üslûp benimsemişse de Robinson'un tespit ettiği noktalar gayet önemlidir. Bu nedenle yapılan eleştirilerin Hagarism'in anlaşılmasında daha sağlıklı olacağı ümidiyle bu çeviriyi meraklı araştırmacıların dikkatine sunuyorum.

Bir önceki bölümde⁵ Hz. Peygamber'in, Kur'an'da bulunan bilgilerle uzlaştırılabilecek hayatının genel kesitlerini veren siyer ve meğâzî kitaplarına geniş bir şekilde dikkatleri çektim. Bununla beraber, ilk dönem İslâm tarihiyle ilgili son derece farklı bir yaklaşım Crone ve Cook tarafından ilk defa gerçekleştirilmiştir. 1977'de yayınlanan eserde, *Hagarism: The Making of the Islamic World*, onlar -benim yaptığım gibi- tarihî bir gerçek olarak geleneğin çeşitli prosedürlerden geçmiş makul bir versiyonunun sunulduğunu uzak görmemektedirler.⁶ Bununla birlikte bu yazarlar, İslâm'ın kaynağı konusunda çalışan araştırmacıların daha şüpheli bir yaklaşım sergilemeleyenlerinde en az birinci yöntemi tercih edenler kadar haklı olduklarını belirtmektedirler. Bu tür bir yaklaşımın yegâne sebebi ise, siyer ve meğâzî kitaplarının Hz. Peygamber'in hayatından ziyade, kaleme alındıkları hicri ikinci asırdaki yaygın dinî düşünceyi yansıttıkları anlayışıdır. Bu yazarlar, yukarıda anlatılan güçlüklerden dolayı, İslâmî kaynakları bir tarafa bırakıp yabancı kaynakları (müslümanların komşuları olan yahudi ve hıristiyanların İslâm'ın doğuşu hakkında verdikleri bilgileri) kullanarak İslâm tarihini yazmaya yeniden başlamayı önermektedirler.⁷ Crone ve Cook tabii olarak, şu ana kadar ihmal edilen gayr-i müslim kaynakları bir araya getirerek şaşırtıcı, fakat orijinal izahlar ortaya koydular. Bu bölümde, onların yazdıklarını özetleyerek eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutacağım.

¹ John Wansbrough, *Qur'anic Studies*, Oxford: Oxford University Press 1977

² Norman Daniel, 'The Review of Hagarism', *Journal of Semitic Studies*, 24 (1979) 296-8

³ John Wansbrough, 'The Review of Hagarism', *The Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 41 (1978) 155-6

⁴ Daniel, *a.g.e.*, 298-9

⁵ Bu bölümde Robinson Hz. Peygamber'e atfedilen mucizelerden, Kur'anî bilgiyi değerlendirerek Vahiy'in indiği bölgeyi ve Vahiy iniş zamanını tesbite çalışmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili genel bir değerlendirme yapmaktadır.

⁶ Patricia Crone-Michael Cook, *Hagarism: The Making of the Islamic World*, Cambridge: Cambridge University Press 1977, 3

⁷ *A.g.e.*, 3

İslâmî Geleneğin (Kaynakların) Dışına Çıkmak

Hagarism çok canlı bir tarzda kaleme alınmıştır. Bununla beraber, kolay okunan bir eser değildir; çünkü yazarlar yuvarlak ve kapsamlı ifadeleri ancak kitabın sonunda genişçe yer alan dipnotlarla bilgece savunmaya çalışmaktadırlar. Biz genel olarak ilk 26 sayfa üzerinde yoğunlaşacağız. Bu 26 sayfa ise 226 dipnotla desteklenmekte ve bu dipnotlar da 27 sayfayı tutmaktadır.⁸ Ben, Crone ve Cook'un iddialarının içeriğini daha iyi değerlendirmek için kolay ve anlaşılır bir şekilde sunmaya çalışacağım. Bu sunuşta biz, onların ilk dönem İslâm'ı yeniden inşa gayretleriyle, bunu gerçekleştirmek için kullandıkları deliller arasında dikkatli bir ayırım yaptık. Ayrıca, İslâm tarihinin inşasından önce ortaya koydukları deliller de özetlenecektir.

Crone ve Cook Tarafından Öne Sürülen Deliller

Yazarlar tarafından öne sürülen deliller şöyle özetlenebilir:

1. Rahip Sebeos'a atfedilen ve 660'larda yazıldığı iddia edilen Ermeni vakanamesinde Arap dinî lider (Hz.) Muhammed'in (Mamef) -ki o, Araplara Hz. İbrahim'in Hz. İsmail kanalıyla torunları olduklarını öğretmişti- kuşurtmasıyla birleşen Arap ve yahudilerin vaat edilen toprakları işgal ettiklerinden bahsetmektedir.

2. İlk dönem Süryânî kaynakları, Arapları 'müslümanlar' şeklinde tanımlamamaktadır. Müslüman kelimesi yerine 640'lardan sonra yaygın bir şekilde kullanılan *Maghraye/Mağriye* ifadesini kullanmaktadırlar. Bu yüzyılın sonlarına doğru (7. yy) kelimenin *Hâceriler* -Hz. İbrahim'in Hâcer'den olan oğlu İsmail'in nesli- şeklinde anlaşıldığı gözlenmektedir.

3. Muhtemelen 634 yılında Filistin'de Yunanca yazılan yahudi karşıtı bir risâlede, *Doctrina Iacobi/Yakûbî Risâlesi*, son zamanlarda yalancı bir peygamberin çıktığını ve onun Hz. Mesih'in geleceğini iddia ettiği zikredilmektedir. Buna ilaveten, 8. yüzyılın ortalarında yazılan yahudi apokaliptiğinde, *The Secrets of Rabbi Ben Yahoy/Yohay Oğlu Haham Şem'un'un Sırları*, Filistin'in Hz. İsmail'in nesli tarafından fethine dair yorumlar bulunmaktadır.

4. 638'de Kudüs'ü fetheden ikinci halife, Ömer b. el-Hattâb, *Fârûk* adıyla bilinmektedir. Hz. Peygamber tarafından kendisine verilen bu ünvan genellikle doğruyu yanlıştan ayıran şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte, bu kelimenin Ehl-i Kitap tarafından bir yahudi hakkında kullanıldığına dair rivayet vardır. Şayet bu rivayet doğruysa, kelime

⁸ A.g.e., 3-28 ve 152-179'daki notlara bakınız.

Arapçadan ziyade Ârâmicedir ve 'Kurtarıcı/ Redeemer' anlamına gelmektedir.

5. *Yakûbî Risâlesi* ve çok sayıdaki kaynak, Filistin'in fethi esnasında Hz. Peygamber'in hayatta olduğunu ima etmektedir.

6. Kudüs patriği Sophronius'un (634-638) vaftizle ilgili verdikleri vaazlarında ve diğer muasır kaynaklarda, Filistin'i işgal edenler son derece korkunç gösterilmişlerdir; (buna göre işgalciler) Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği haç sembolünü ve kilisenin eşyalarını gördükleri yerlerde darmadağın ettiler, hatta hıristiyanlığa karşı çok acımasızdılar. Çeyrek asır sonra ise, değişik hıristiyan yazarlar Araplarla dostane ilişkiler içinde olduklarını belirtmişlerdir.

7. 8. Yüzyılın ikinci çeyreğinden önce yazılan hıristiyan kaynaklarında Mekke'ye dair bir referansa rastlanmamaktadır. İlk kaynak ise *Continue Byzantia Arabica*'dır.

8. Vâsit ve Bağdat yakınlarındaki iki Emevi câmiinin kibleleri 33 ve 30 derece kuzeye bakmaktadır. Bu nedenle Mekke yönünden oldukça uzaktırlar. Ayrıca, eğitimini İskenderiye'de yapan Urfa'lı Süryânî yazar Yakub (Jacob of Edessa) Mısır'daki müslümanların (Maghraye) namaz kılariken doğuya döndüklerini söylemektedir.

9. Kitab-ı Mukaddes'in *Yaratılış* bölümünün 25:18 ayetinde, Hz. İsmail'in Sur şehri yakınlarında öldüğü ima edilmektedir. Sur ise Mısır'ın tam karşısına gelen ve Asurluların yaşadığı yöne doğrudur. Sâmirîlerin⁹ Tevrat'ında ise 'Asurluların yaşadığı bölgeye doğru' ifadesinin karşılığı 'Bâkâ' kelimesidir. Bu ifade, Kur'an'da (Âl-i İmrân, 3:96) zikredilen 'Bekke' kelimesine benzemektedir. Buna ilaveten, *Esâtîr* adlı Sâmirîlerin vakanamesinde, Mekke'deki mabet (Ka'be) yukarıdaki ayetle ilişkili olarak zikredilmektedir. Kitab-ı Mukaddes'in Ârâmice tercümesi, *Targum of Onkelos*, ise Sur şehrini *Hacre* (Hagra) ile özdeşleştirmekte, *Hacre* ise muhtemelen *Hicr* ile aynı yere işaret etmektedir. *Hicr* Kur'an'da bahsi geçen (15:80) kuzey-batı Arabistan'da harabe haline gelmiş bir yerdir. *Hicr*, aynı zamanda, Hz. İsmail'in Mekke'de medfun bulunduğu mekanın adıdır.

10. 'İslâm' ifadesinin 'Tanrı'ya teslim olmak' anlamında Sâmirîlilerin *Memar Merkah*'ında İslâm öncesi kullanımları vardır. Ayrıca, Sâmirîler ve İslâm dini arasında kayda değer benzerlikler gözlenmektedir. Bu benzerlikler, içinde ataların mezarlarını

⁹ Haklarında değişik ve çelişkili bilgiler bulunan bir yahudi grubu. Geleneği göz ardı edip Tevrat'a yaptıkları vurguyla meşhur ortodoks olmayan bu yahudi grubu kutsal mekan olarak da Kudüs yerine başka bir yeri kabul etmektedirler. Bu grup ortodoks yahudiler tarafından reddedilmektedir.

koruyan kutsal şehri ve bu şehirden hareketle haccın yapıldığı kutsal dağı da içermektedir.

11. Kubbetü's-Sahra'daki yazıtlar, Kur'an'ın varlığına işaret eden ve içerisinde müslüman ifadesinin kullanıldığı ilk bağımsız delillerdir. Halife Abdülmelik döneminde (680-705) yapılan binadaki yazıtlar ise 691-2 yıllarına rastlamaktadır.

12. Papaz III. Leo tarafından halife Ömer b. Abdülaziz'e gönderildiği kabul edilen mektupta, Abdülmelik tarafından Kufe valisi olarak atanan Haccâc hakkında şunların yazıldığı söylenir: 'Haccâc sizin eski yazdıklarınızı toplayarak kendi zevkine göre başka şeyler yazdı ve bunları da sizin milletiniz arasında dağıttı...'

Yazarların (Crone ve Cook) İlk Dönem İslâm Tarihini Yeniden İnşaları

Yukarıda zikredilen deliller ışığında Crone ve Cook İslâm'ın Hâcerîler (Hagarine) adı altındaki Mesihî bir mezhebin içinden çıktığını savunmaktadır. Bu grup ise, İranlılar tarafından Filistin'den sürülen yahudilerin Arabistan'a gelişinden sonra bölgede gelişmiştir. Yahudiler Arabistan'a geldiklerinde Araplardan yardım istediler, çünkü Kitab-ı Mukaddes onlara Arapların akraba kavim olduğunu öğretmiştir. Başlangıçta yahudiler başarısız oldular. Nedeni ise gayet açıktır; yahudi ve pagan Araplar arasındaki farklar. Sonra bir Arap tüccar ve vaiz olan (Hz.) Muhammed, Arapları tek Tanrı'ya inanç konusunda birleştirdi. Onlara Hz. İbrahim'in torunları olduklarından ötürü vaat edilen toprakların haklı mirasçıları olduklarını öğretti. Bu yeni mezhebin üyeleri *Muhâcîrler* olarak bilinmektedir. Bu isim bir taraftan Arapların Hz. İbrahim'in eşi Hâcer'in nesli olduğunu gösterirken, öte taraftan da onların hicrete yükledikleri önemi belirtmektedir. Hicret, Mekke'den Medine'ye yapılan küçük çaplı bir yolculuk değildir, bilakis yahudilerin katıldığı Arabistan'dan Kudüs'e yapılan seferin bizzat kendisidir. Onlar gayelerine Kudüs'ü tekrar fethederek ulaştılar. Kudüs fethedildiğinde Hz. Muhammed hâlâ hayatıydı ve bu hareketin Mesihî karakteri Hz. Ömer 638'de Kudüs'ün fâtihi olarak şehre ilk giren kişidir.

Her ne kadar işgalciler şehirdeki yahudiler tarafından çok sıcak karşılandılarsa da, hıristiyanlar bu olaydan çok korktular, çünkü yabancılar kiliseleri yaktılar, manastırları yıktılar ve kutsal haç'a karşı saygısızca davrandılar. Bununla beraber, Kudüs'ün işgalinden sonra yahudilerin politik heyecanları başladı. Müslümanlar ise, vakit kaybetmeden yahudilerle ilişkilerini kesmişlerdir. Kısaca, Müslümanlar, kendilerinin yahudilerden farklı olduklarını, Hz. İbrahim'in getirdiği gerçek dinin takipçilerinin bizzat müslümanlar olduğunu söyleyerek

yahudileri başlarından atmışlar ve politik bir hüviyet taşımayan hıristiyanlığın Mesih prensibini kabullenmişlerdir. Müslümanların Hz. İsa'nın Mesihliğini kabul etmelerine rağmen haç'a olan önceki kinlerinden ötürü Hz. İsa'nın çarmıhta öldüğü düşüncesini *docetic*¹⁰ inanç doğrultusunda inkar etmişlerdir. Ayrıca, Hz. İsa'nın Hz. Meryem'in oğlu olduğuna dair vurgularıyla, Hz. İsa'nın Hz. Davud'un neslinden olduğu nosyonunu da ortadan kaldırmışlardır.¹¹ Benzer sebeplerden dolayı onlar, yahudi peygamberleri reddediyor ve sadece Tevrat'ı bağlayıcı kabul edip Hz. Davud'un krallığına ya da Kudüs'ün kutsallağına hiç referansta bulunmayarak Sâmirîleri takip ediyorlardı.¹²

Bu mezhebin Mesihî gelenekle ilgili orijinal elementleri ortadan kaldırması, Hz. Muhammed'in rolünü ve statüsünü kapalı kılmaktadır. Bunu telafi için Hz. Muhammed ilk önce, kavimlerini Âhiret günüyle uyaran ve Kitab-ı Mukaddes'te zikredilmeyen peygamberlerle aynı çizgiye konuldu. Daha sonra ise, Tevrat'ın Tesniye bölümünde geçen Hz. Musa'nın statüsüne yükseltildi. Hz. Muhammed'in yeni statüsü onun Vahiy edilmiş bir Kitab'a sahip olmasını zorunlu kılıyordu. Bu nedenle Kur'an ivedilikle bir araya getirildi. Abdülmelik'in halifeliği döneminde bu Hz. Muhammed'in Kur'an'ı denilerek dağıtıldı. İşte bu dönemde, Sâmirîlerin de etkisiyle, boşta kalan hicret nosyonu (göç) İslâm (teslim olma) ile yer değiştirmiştir. Bundan sonra inananlar artık 'muhâcîr' olarak değil, sadece 'müslüman' olarak adlandırılacaktır.

¹⁰Çev. notu: *Docetism*: Eflatun ve Aristo'dan etkilenecek geliştirilen ve özellikle Hz. İsa'nın insanî gerçekliğini reddeden bir tür akımın adıdır. Çok erken bir dönemde kilise tarafından tartışılmıştır. (Millard J. Erickson, *Christian Theology*, Michigan: Baker Book House 1993, 712-713)

¹¹Hız. İsa Kur'an'da Mesih olarak adlandırılmaktadır. Konuyla ilgili ayetler ise 12 yerde geçmektedir; çarmıha getirilmeyle ilgili *docetic* bilgiler ise, 4:157'de geçmektedir ve 23 yerde Kur'an Hz. İsa'yı 'Meryem'in oğlu' şeklinde zikretmektedir, fakat Hz. Meryem'in kocası Yusuf ya da Yusuf'un Hz. Davud'un soyundan olduğuna dair bilgiye hiçbir yerde rastlanılmamaktadır.

¹²Ahd-i Atik'te peygamberler bölümü, Yeşu, Hakimler, Samuel, Krallar, İşaya, Yaremya, Hezekiel ve İngilizce yazılmış Ahd-i Atiklerde 'minor prophets' (küçük peygamberler) olarak bilinen 12 peygamberden oluşmaktadır. Birinci grupta; Amos, Hosea vb. peygamberler vardır. Sadece Tevrat'ı kabul eden Sâmirîler bütün bu Ahd-i Atik bölümlerini reddetmektedir. Her ne kadar Kitab-ı Mukaddes'te çok fazla detaylar varsa da, Kur'an kısaca Saul (Talut), Davud, Süleyman, İlyase ve Yunus'u zikretmektedir. Burada Crone ve Cook, Kur'an'da peygamberlere referansın geç olduğunu, bu nedenle Hz. Muhammed'i tıpkı Hz. Musa gibi Kitâbi bir peygamber yapma gayretlerinin daha sonraki dönemlere ait olduğunu ima etmektedir.

Her ne kadar Kudüs'ün fatihleri çok hızlı bir şekilde yahudi Mesihliğini reddettilerse de, yahudilerin kutsal şehri Kudüs problem olarak varlığını sürdürdü. Bu problemin çözümü için de gerekli malzemeyi Sâmiriler tedarik etmektedir. Bilindiği üzere Sâmiriler Kudüs'ün kutsallığını reddederek Hz. Yusuf'un kabrinin bulunduğu Şehem'i kutsal saymaktadırlar. Araplar kolaylıkla Kudüs'ü gözden çıkaramazlar, bu nedenle onlar sadece atalarının köklerinin bulunduğunu düşündükleri başka bir mabet lehine Kudüs'ün derecesini biraz daha düşürmüş oldular. Bu iş için Hz. İsmail'in kabriyle ilişkilendirilen mabedi keşfe başladılar. İlk olarak bugün tam olarak yerini tespitinin mümkün olmadığı kuzeybatı Arabistan'da bulunan Bekke'ye ilgi gösterdiler. Daha sonra ise, aynı bölgede bulunan Hicr mevkiini tercih ettiler. Son olarak da, Abdülmelik'in zamanında, çok daha güneyde bulunan Mekke'yi tapınak yeri olarak belirlediler. Orijinal isim olan Bekke unutuldu ve başka bir versiyonu olan Mekke kullanılmaya başlandı. Orijinal Hicr Tanrı'nın gazabına uğramış bir yer adı olarak bilinmekteydi. Hicr ismi ise, Kabe'nin bir bölümü olan ve Hz. İsmail'in kabrinin bulunduğu düşünülen yerin adı oldu. Hz. Muhammed'in vefat tarihinin yeniden düzenlenmesi, onun Kudüs'le olan alakasını tamamen kesmiştir, çünkü o tarihte Hz. Peygamber'in Kudüs'ün fethiyle ilgisini söylemek artık çok erken olacaktır. Böylece hicret de yeniden yorumlanarak Mekke'den Medine'ye yapılan göçün adı olmuştur.

Eleştirel Değerlendirme

Crone ve Cook'un ilk dönem İslâm'ı yeniden inşası ilk bakışta etkileyici gelebilir, çünkü yaptıkları yorumlar bugün elimizde bulunan siyer ve meğâzî literatüründen daha eski bir tarihe ait İslâm dışı kaynaklara dayanmaktadır. Ben yazarların İslâmî literatürü reddederek çok daha kapalı olan yabancı kaynaklara yönelmelerinin yanlış olduğunu tartışacağım. Aslında bunların yaptıkları, ciddi bir eleştiriye tâbi tutulmadan okunan hıristiyanlık dışı kaynakların, hıristiyanlığın doğuşu ile ilgili söylediklerini İnciller'e tercih etmekten başka bir şey değildir. Crone ve Cook'un kaynaklarını kullanarak yapılması mümkün olan farklı yorumlarda bulunacağım. Bunu takiben de, Crone ve Cook'un İslâm'ın doğuşuyla ilgili öne sürdükleri görüşlerin imkansızlığına değineceğim. Son olarak da İslâmî literatürün verdiği bilgilerin hem ilk dönem İslâm tarihini ortaya çıkartmak açısından, hem de Kur'an'ın içerdiği bilgilerle örtüşmesi açısından Crone ve Cook'un kullandığı malzemeden daha faydalı olacağını tartışacağım.

Her ne kadar Crone ve Cook'un kullandığı İslâm dışı kaynaklar, siyer ve meğâzî kitaplarına göre kronolojik olarak (göreceli de olsa) daha erken bir döneme ait olsalar da, bu eserlerin yazarlarının müs-

lûmanlardan İslâm'ın doğuşu ile ilgili daha doğru bilgilere sahip olduğunu gösteren hiçbir delil yoktur. Aksine, Crone ve Cook ikilisinin kullandığı hıristiyan yazarların çoğu muhtemelen Arapçayı bilmiyorlardı. Daha da ilginç, Arabistan hakkında ilk elden bilgilere sahip oldukları da söylenemez, hatta Arap ta-rihine ilgi duydukları da söz konusu olamaz. Bu nedenle İslâm dışı kaynakların doğru olarak verecekleri bilgileri biz sadece sürpriz olarak değerlendirebiliriz. Her ne kadar siyer ve meğâzî kitaplarının yazarları, yaşadıkları dönemi yansıtsalar da, sadece Müslüman oldukları için basit bir şekilde reddedilmeleri geçerli bir sebep sayılmaz.

Benzer problemlerle Hz. İsa ve hıristiyanlığın kökenini araştırırken de karşılaşılabilir. Dört İncil ve Resüllerin işleri, hıristiyanlığın gelişmesinde son derece önemli bir olay olan Süleyman mabedinin MS 70 yılında yıkılmasından sonra kaleme alınmıştır. Bu İnciller'in dili, Hz. İsa'nın konuştuğu Aramice değildir. Aynı zamanda bunların hepsi hıristiyanlığı benimsemiş fakat nereli ve kim oldukları tam olarak bilinmeyen kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Bunların, yazıldığı dönemin dinî inanç ve yaşayışlarını yansıttığı da inkar edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte İnciller'in Hz. İsa ve havâriiler hakkında bilgiler verdiği doğrudur. Sadece marjinal bir grup, hıristiyanların verdikleri bilgileri hıristiyanlık dışı kaynakların lehine tamamen reddedebilir.

İsterseniz bu tür delillerin iki tanesini inceleyelim. Vespasian ve Titus'un saygısını kazanıp Roma vatandaşlığını alan yahudi tarihçi Josephus, Hz. Yahya hakkında kısaca şunları kaydetmektedir: 'Yahya iyi bir insandı, yahudilere iyilik yapmalarını ve vaftiz olmalarını söylemiştir.'¹³ Josephus, Hz. Yahya'nın insanları can alıcı Kıyamet sahneleriyle korkutan bir vaiz olduğundan bahsetmemektedir. Biz, Josephus'un söylediklerini kabul edip, İnciller'de geçenlerin inanan hıristiyanların uydurmalarıdır diyerek gözardı mı edeceğiz? Tabii ki hayır. İlk dönem hıristiyanların bu tür bir söylemi uydurmalarını gerektiren her hangi bir neden yok. Fakat Josephus'un böyle bir nedeni var, çünkü o, Hz. Yahya'nın vaazlarını göz ardı ederek onu yahudi olmayan kimselere stoacı bir filozof gibi takdim ediyor. Bu tür bir yaklaşıma ise, muhatapları zaten âşinadır.¹⁴ Böylece o, Hz. İsa'nın Hz. Yahya tarafından vaftiz edildiğini gizlemektedir. Çünkü bunun açıklanması Josephus'un Hz. Yahya ile kendi

¹³ Josephus, *Antiquities*, XVIII.116-119

¹⁴ Josephus'un biyografisindeki bilgileri inceleyiniz. 19 yaşında Yunanlıların stoic ekolü dedikleri grupla çok fazla benzerlikleri olan Ferisilerin koydukları kurallara göre yaşadığı belirtilmektedir.

milleti (yahudiler) tarafından suçlu sayılan ve Romalılar tarafından çarmıha gerilen Hz. İsa arasında bir ilişki kurması demektir ki, Josephus bundan titizlikle kaçınmaktadır.¹⁵ İkinci örneğimiz ise Romalı tarihçi Suetonius'tur. Suetonius imparator Claudius'un (MS 41-54) yahudileri Roma'dan sürdürdüğünü, çünkü yahudilerin Mesih'in (Hz. İsa) kuşurtmasıyla devamlı rahatsızlıklara sebep olduklarını kaydetmektedir.¹⁶ Hıristiyan kaynakların on yıl önce Filistin'de çarmıha gerildi dedikleri Hz. İsa'nın Roma'da yaşayıp insanlar arasında fitne çıkartması mümkün mü? Suetonius'un kapalı ifadelerini Ahd-i Cedid ile birlikte okumak daha mantıklı bir iş olsa gerek. Kitab-ı Mukaddes araştırmacılarının çoğu da böyle yapmaktadır. Kısaca, Hz. İsa'nın vefatından sonra, hıristiyanlar onu Mesih¹⁷ ilan ettiler. Bundan dolayı da yahudilerle hıristiyan-yahudiler arasındaki bir didişme meydana geldi. Suetonius'un söyledikleri bu olaya referans alınarak değerlendirilmelidir.

Şayet birisi benim Josephus ve Suetonius'u gözlemlememi, Crone ve Cook'un kitaplarında kullandıkları kaynakları eleştirel değerlendirmeleriyle karşılaştırma yapmaya çalışırsa boş yere uğraşiyor demektir. Burada Crone ve Cook'un kullandıkları İslâm dışı eserlerin özelliklerini tartışmam çok uzun sürer. Onların bu kaynaklar için belirledikleri tarihlerin güvenilirliğiyle ilgili tartışmaya da girmeyeceğim. Şu kadar söylemek yeterli sanırım; bu kaynakların bazıları apokaliptik eserlerdir, diğer bir kısmının da polemik gayeler için yazıldığı gayet açıktır ve bütün bunların otantikliği tartışma konusudur.¹⁸ Öte yandan, bunların güvenilirliği kabul edilse bile, Crone ve Cook'un yorumlarının alternatifini bu kaynaklardan çıkarmak mümkündür. Gelin başta kaydettiğimiz 12 delili tek tek ele alalım:

1. Crone ve Cook'un da belirttiği gibi Sebeos'un verdiği bilgilerden birisi kesinlikle yanlıştır. Sebeos Arabistan'a yakınlarda gelen yahudilerin, Heraklüs'ün 628 yılında Urfa'yı (Edessa)

yeniden fethetmesi sonucu, bölgeye gelen sığınmacılar olduğunu bildirmektedir. Bu Hz. Muhammed'in başlattığı oluşumun kökenini belirlemek için oldukça geç bir tarihtir, çünkü elimizde Arapların hicri yılı kullandıklarına dair 643 senesine ait deliller vardır.¹⁹ Crone ve Cook bu problemi çözmek için Arabistan'dan gelen yahudilerin, İranlıların Filistin'i işgalinden sonra kaçan yahudi grupları olduğunu söylemektedirler. Şayet Sebeos böyle anahtar bir konuda yanılıyorsa, hikayenin diğer bölümleriyle ilgili verdiği bilgilere niçin önem atfedelim!

2. Müslüman ifadesinin ne kadar bir süreçte Avrupa dillerine girdiği düşünülürse, ilk dönem hıristiyan kaynakların müslüman kelimesini kullanmamasını kesinlikle sürpriz bulamayız. Batıda uzun yıllar müslümanlar 'Saracen' olarak bilinmekteydiler. Halbuki bu kelime, müslümanların Hz. İbrahim'in eşi Sâre'nin çocuklarından geldiğini belirten *a Sarra geniti* ifadesinin yanlış kullanımından kaynaklanmıştır.²⁰ Bu nedenle biz şöyle bir tahminde bulunabiliriz: İlk dönem Süryânî hıristiyan yazarlar Maghraye (Mağraye) kelimesine, benzer sebeplerden dolayı ilgi duymuşlardır. Bu karışıklık, Kitab-ı Mukaddes'ten tanıdıkları Hâcer ve Araplar arasında kurdukları yanlış ilişkiden kaynaklanmış olabilir. Onlar, Arapların Hz. İbrahim'in Hâcer'den olan oğlu Hz. İsmail neslinden geldiğine inanıyorlardı. Crone ve Cook haklı olarak bu ifadenin arkasında 'muhâcir' kelimesini keşfettiler, fakat müslümanların kendilerini tanımlarken kullandıkları tek kelimenin bu olduğu kanısının savunulacak hiçbir yanı yoktur. İslâm geleneğine göre, muhâcir sadece Hz. Peygamber'le Mekke'den Medine'ye göç eden küçük bir grubu tanımlamamaktadır. Daha sonra Hz. Peygamber'e katılan kimselerle, Hz. Peygamber'in gazvelerine katılmak için Medine'ye gelen bedevileri de içermektedir. Hz. Peygamber'in hayatında, bir veya iki kabilenin bütün üyelerinin muhâcir olarak adlandırıldıklarını bilmekteyiz.²¹ Ayrıca, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, İslâm'ın çok hızlı genişlemesi, müslümanların değişik yerlere giderek buldukları şehirleri terk etmeleri sonucu kendi durumlarını hicret olarak tanımlamaları çok daha uygun bir açıklama tarzıdır. Hatta, yüzyılımızda

¹⁵ Bana öyle geliyor ki, Josephus gerçekte Hz. İsa hakkında pek olumlu düşünmemektedir. (Josephus, *a.g.e.*, XVIII.63) Fakat daha sonraki hıristiyan yazarlar, Josephus'un yazdıklarını değiştirerek yumuşatmışlardır. Tartışma için Barrett'in *New Testament Background: Selected Documents*, London: Gollancz 1978, 198 ve Morton Smith'in *Jesus the Magician*, London: SPCK 1961, 45 adlı eserlerinin sayfalarına bakınız.

¹⁶ Suetonius, *The Twelve Caesars*, Harmondsworth: Penguin 1957, 202

¹⁷ *Chrestus* Yunanca Mesih'in karşılığı olan *Christos*'un yanlış anlaşılmasıdır.

¹⁸ Wansbrough bu kaynakların çoğunun otantikliğinin tartışılacağını söylemektedir. (Wansbrough, *a.g.e.*, 155)

¹⁹ Crone ve Cook'un zikrettikleri PERF/558 nolu papirus, (Crone-Cook, *a.g.e.*, 157, dipnot 39)

²⁰ Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages*, Cambridge Mass: Harvard University Press 1962, 18; 16 ve 19. yüzyıllar arasında İngiliz yazarlar müslümanları 'Mahometans' olarak adlandırmışlardır. Bununla birlikte 1615 yılından önce hiçbir İngiliz kaynağında müslüman ifadesinin doğru kullanımına rastlanmamaktadır. Bu nedenle bu ifade sonraki dönemlerde yaygınlaşmıştır.

²¹ Bakınız W. M. Watt, *Muhammad at Mecca*, Oxford: Oxford University Press 1953, 242

Hindistan'ı terk ederek Pakistan'a göç eden Hindistan asıllı müslümanlar bu olayı hicret olarak adlandırmışlardır.

3. Bazı yahudilerin, Filistin'in Araplar tarafından fethini Mesihî bir tarzda yorumlamaları sürpriz görülmemelidir. Çünkü bunun öncesi vardır; Milattan önce 6. asırda peygamber İsaâ'nın (İsaâ, 45:1), hararetle bir şekilde Yahve'nin kutsadığı kişi olarak tanımlayıp haykırdığı İran'lı hükümdar Cyrus'un (Sirus) yahudileri Babil esaretinden kurtardığı bilinmektedir. Bununla birlikte, bu olayın yahudiler tarafından algılanışı ve onları bu zor durumda bırakanların anlayışı arasında kayda değer farklar vardır.

4. Her ne kadar Hz. Ömer'in saygın künyesinin 'Fârûk' yahudi kaynaklı olması ya da daha sonraları Araplar tarafından bu ad için yanlış etimoloji verilmesi mümkün görünse bile, Hz. Ömer'in müslümanlar tarafından Mesih olarak algılanması, hatta Hz. Peygamber'in onu Mesih olarak takdim etmesini düşünmek için geçerli bir nedenimiz yoktur.

5. Crone ve Cook, Hz. Peygamber'in Filistin'in fethinden sonra vefat ettiğini bildiren Yakübî, Nesturî ve Sâmîrî'lere ait kaynaklardan fazlasıyla etkilenmiş görünmektedirler.²² Bununla beraber, Hz. Peygamber'in bugün bilinen tarihten daha önce vefat ettiğini var sayan diğer Süryânî kaynaklardan hiç bahsetmemektedirler. Urfa'lı Yaküb'un 691-2'de kaleme alınan risalesinde, Hz. Peygamber'in 622'de iş başına geldiği ve bilinenin aksine 7 yıl (müslüman kaynaklara göre 10 yıl) hüküm sürdüğü bildirilmektedir.²³ Hz. Peygamber'in Filistin'in fethi esnasında yaşadığıyla ilgili yaygın olan yanlış bilgi, Filistin'i fetheden insanların ağızlarından düşürmediği 'Kelime-i Şehâdet'in Allah'tan başka tanrı yoktur ve (Hz.) Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir' ifadesinin çok sık zikredilmesinden kaynaklanıyor olabilir. Yahut da yabancı birisinin anlatırken tanımlamaya çalıştığı kültürü uzaktan gözlemlemesinin tabii bir sonucudur bu. Abdera'lı Hecataeus'un, yahudi tarihiyle ilgili söyledikleriyle, Süryânî hıristiyanların İslâm hakkındaki bilgileri arasında ilginç bir paralellik vardır. Hecataeus (MÖ. 300) Ptolemin İskenderiye'deki mahkemesinde bulunan Yunanlı bir yazardır. Şehirdeki yoğun yahudi nüfusun varlığı Hecataeus'u 'Yahudiler karşılaştıkları salgın hastalık sonucu Mısır'ı terk ederek Hz.

Musa'nın başkanlığında Kudüs'e varmışlardır' gibi yanlış bir yorumdan ahkoyamamıştır.²⁴

6. Kur'an hıristiyanlarla ilgili pozitif ifadeleri, müslümanların Habeşistan'lı Monofizit hıristiyanlar tarafından çok sıcak karşılandığı Mekke dönemine rastlaması mümkündür. Hıristiyanlarla ilgili negatif ifadelerin bulunduğu âyetler de Medine döneminde inmiş olabilirler. Aslında bu âyetlerin, Bizanslıların ve Herakliyüs'ün gerçek haç'ı (Suriye topraklarında) yeniden inşası dönemine tekâbüle de edebilir.²⁵ Bu olumsuz yaklaşım ortodoks hıristiyan olan Bizanslıların müslümanlar için askerî tehdit unsuru olduğu Hz. Peygamber sonrası dönemlerde de devam etmiş olabilir. İslâm devleti tam olarak kurulduktan sonra tekrar eski olumlu tutuma dönmesi gayet kolay ve normaldir. Özellikle kontrolleri altındaki Monofizit ve Nesturî hıristiyanlara bu tür bir yaklaşım söz konusudur.

7. İlk dönem Süryânî kaynaklarında Mekke'nin isminin geçmemesi çok şaşırtıcı değildir. Genelde Suriye, Filistin ya da Irak çevresinde yazılan bu eserlerin coğrafya olarak kendilerinden çok uzakta bulunan ve İslâm'ın politik merkezi olmayan Mekke'den niçin bahsetsinler ki?

8. Crone ve Cook'un kullandıkları delillere göre, 7. yüzyılın sonuna kadar gerçek Harem'i Şerif'in Mekke'de olduğu bilinmekteydi. Şayet böyle bir çıkarsama doğruysa, ilgili otoritelerin ciddi bir protestoyla karşılaşmadan, kibleyi Mekke'de bulunan Ka'be'ye yöneltmeyi başarmalarını anlamak gerçekten çok zor. İslâmî literatürde böyle bir protestonun izine bile rastlanılmamaktadır. Ayrıca, şayet Irak'taki câmilerin kibleleri gerçekten doğru bir şekilde Mekke dışındaki bir mabede çevrilmişlerse, bu yerin Kitab-ı Mukaddes'te geçen Sur şehrinden daha güneyde, fakat Hicr'den daha kuzeyde olması gerekmektedir. İskenderiye'de hiç bir müslüman bu tür bir yere yönelmemektedir. Sonuç olarak, Mekke'deki Ka'be kible olarak benimsenmeden önce üç adet kiblenin varlığını kabul etmek zorundayız demektir. Öyleyse, Irak'taki câmileri yapanların kibleyi yanlış ayarladıklarını var saymak çok daha mantıklı değil midir? Mihrapla ilgili bu tür yanlışlıklar her zaman karşımıza çıkmaktadır. Yüzyılımızda bile İsviçre'de yapılan câmiye yerleştirilen yanlış mihraptan dolayı ikinci kez mihrap

²⁴ Garbini'nin *History of Ideology and Ancient Israel* (London: SCM Press 1988, 138) adlı kitabında geçmektedir.

²⁵ İlgili âyetlerin geleneksel kronolojisi için Robinson'un *Christ in Islam and Christianity: The Representation of Jesus in the Qur'an and the Classical Muslim Commentaries* (London: Macmillan and Albany: Suny 1991) adlı eserininin 23-24. sayfalarına bakınız.

²² Crone-Cook, *a.g.e.*, 4, 152

²³ Palmer, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, Liverpool: Liverpool University Press 1993, 36-42

yapılmıştır. Urfa'lı Yâkûb'un gençliğinde söylediği 'Mısır'daki müslümanlar doğuya yöneliyor' ifadesi aynı istikamete yönelen yahudilerle müslümanları karıştırıyor olmasına işaret etmez mi?

9. Müslümanların Kitab-ı Mukaddes'e başvurmak için onun hakkında yeterli bilgiye sahip olduklarına dair ilk elden delil yok gibidir. Müslümanların Sâmirîler ve Kitab-ı Mukaddes tercümeleri hakkındaki bilgileri ise kesinlikle bulunmamaktadır. *Esâîr* adlı eser ise, muhtemelen İslâm'ın doğuşundan sonraki döneme ait bir nosyondur. Belki de bilgeç bir Sâmirî'nin Mekke'yi Tevrat'ın tarihiyle birleştirme gayretlerinden ibarettir. Bu dönemde zaten müslümanlar Hz. İsmail'in kabrini Mekke'ye konuşlandırmışlardı (Mekke'de olduğunu kabul etmişlerdir.)

10. Dipnotlarda yazarlar 'Hz. İsa'ya teslim olma' ya da 'Hz. İsa'ya itaat etme'²⁶ gibi kavramlardan bahsetmektedirler. Bu ise onların 'İslâm' olgusunun Sâmirî'lerden alındığı düşüncesini daha da zayıflatmaktadır. Sâmirî'ler ve İslâm arasındaki diğer benzeliklerde tamamen tesadüfidir. Şayet İslâm üzerinde Sâmirî'lerin etkisi varsa mutlaka Hz. Muhammed zamanında olmalıydı (fakat böyle bir şey yok).

11. Kur'an'ın varlığı için niçin kitâbelerde yazılı olması gibi deliller arıyoruz? Şayet aynı kriterleri İnciller'e uyguladığımızda görülecektir ki onlar tahmin edildiğinden çok sonraki bir dönemde yazılmışlardır.²⁷

12. Papaz Leo'ya atfedilen mektubun daha sonraki dönemlerde yaşamış hristiyan polemikçilerin uydurduğu edebî bir araç olması çok daha muhtemeldir. Aksi bile olsa (bu mektup otantik bir yazı ise de), Haccâc'ın yaptıkları genelde sureleri değişik bir düzende sıralanan farklı grupların sahip oldukları kişisel Mushaf'ların imhasıyla sınırlıdır. Bu konuyla ilgili 12. bölümde geniş bilgi verilecektir.

Crone ve Cook'un, İslâm dışı kaynaklardan getirdikleri delillerin bir çoğu kesinlikten yoksundur. Şimdi de, onların İslâm'ın doğuşunu yeniden inşalarının ne kadar mümkün olabileceğini tartışacağız. Bana göre onların en büyük zaafı, bütün o başarılı komplo zincirlerini yetmiş ya da benzer yıllar

içerisinde gerçekleştirdiği var sayımından kaynaklanmaktadır. Ben, Hz. Muhammed'i kişisel olarak tanıyan ya da ailelerinin tanıdıkları yüzlerce insanın yaşadığı dönemlerde böyle bir tarihin yazılacağından şüphe duymaktayım. Benzer komplolardan birisi de, mevcut nüshalardan Kur'an'ın çok kısa bir zamanda toplatılması ve Hz. Muhammed'e Vahiy edildi diyerek dağıtılması konusudur. İleride daha iyi gösterebileceğimi ümit ederek şimdilik şunları söyleyebilirim, Kur'an kendine has bir yapısı olan ve Crone ve Cook'un tahmin ettikleri gibi aceleyle toplatılmış bir Kitap değildir. O'nun toplatılması gerçekten kolay olmamıştır. Bu nedenle Kur'an'ın günümüzdeki şeklini Hz. Muhammed'in Medine'deki liderliği döneminde zamanla oluştuğu fikri daha tutarlıdır.

Crone ve Cook'un ilk dönem İslâm'ı yeniden inşasının tutarsızlığının yanısıra, bu tür bir yaklaşım, geleneği Kur'an'la örtüştürme gayretlerinden çok daha problemlidir. Bu nedenle Kur'an'ı anlamada İslâm geleneğine dayanan bilgiler Crone ve Cook'un kullandığı kaynaklardan çok daha faydalıdır. (Hristiyanlıkla ilgili) Kur'anî metinde yer alan bazı tavırların Crone ve Cook tarafından Hz. Muhammed'in Filistin'in fethinden sonraki statüsünden dolayı yeniden tanımlanmasını ele alalım. Kur'an'da, zaman zaman hristiyanlar hakkındaki tansiyonun yükselmesi Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine döneminde²⁸ hristiyanlarla arasındaki inişli ve çıkışlı olan ilişkilerle çok daha kolay açıklanabileceğini düşünmekteyim. Başka bir yerde de bunu detaylı olarak izah etmiştim.²⁹ Hz. İbrahim ve Hz. Musa ile ilgili Kur'anî bilgiler de benzer şekilde Hz. Muhammed'in Medine'li yahudilerle arasının açılmasına işaret ediyor şekilde açıklanabilir. İslâm'ın, Hz. İbrahim'in gerçek dini olduğu şeklindeki vurgusunu da, Medine'nin ilk dönemlerine rastlayan kesin bir ayrılığa işaret etmesi son derece muhtemeldir. Hz. Muhammed'in Hz. Musa gibi Vahiy yoluyla Kitap aldığı konusundaki vurgu da, daha sonraki bir döneme, muhtemelen de Bedir savaşı sonrasına rastlamaktadır. Kendilerini farklı bir toplum olarak algılayan müslümanlar, Mekke'den göçü tıpkı Hz. Musa'nın kavminin Mısır'dan çıkışları gibi düşünmeye başladılar. Bedir savaşı ise, tıpkı yahudilerin Kızıl Deniz'deki kurtuluşları gibi bir zafer olmuştur. Müslümanlar bundan sonra devam eden Vahiy'leri, ki çok sayıda hukuki ayetleri de içermekteydi, yeni bir Tevrat gibi algılamada çok zorluk çekmediler.

Bu üç olayın ışığında, Kur'an'daki bazı bilgilerin Filistin'in fethi sonrasına işaret etmektedir hipotezi gereksizdir. Bir dördüncü olay daha var ki o da

²⁶ Crone-Cook, *a.g.e.* 169, dipnot 32, Allah yerine Hz. İsa'ya teslim olmayı içerdiği için yazarlar bu delilleri göz ardı etmişlerdir.

²⁷ İnciller'in ilk asırda yazıldığına dair deliller i. İnciller'e ii. Muhtemelen ikinci asıra ait olan İncil papiruslarının varlığına iii. ikinci asırda hristiyan yazarların İncillerden yaptıkları alıntılar ya da İnciller'e yaptıkları referanslara dayanmaktadır. Şayet Crone ve Cook'un, Kur'an ve İslâm için koyduğu kriterlere dayanarak sadece tarihini bileceğimiz İncil kitâbelerini ya da hristiyan olmayanların yazdıklarını göz önüne alırsak, İnciller'in iki kapak arasında toplandığı tarihi dördüncü asır olarak belirlemek daha uygun düşmektedir.

²⁸ Yukarıdaki Crone ve Cook'un yorumlarının aksine sunduğumuz alternatif izah tarzlarının 12'sinin 6'sına bakınız.

²⁹ Dipnot 20'ye bakınız.

geleneksel görüşten çok daha problemlidir. Kur'an'ın bazı sureleri, Vahiy'i alan kişiyi, putperest kavminin başına ansızın gelecek olan musibetin şiddetini detaylı olarak anlattı şeklinde sunmaktadır. Şimdi biz gerçekten bu apokaliptik malzemenin Filistin'in fethi sonrasında ait olduğuna inanacak mıyız? Halbuki bu dönemde, Hz. Muhammed'in mesajındaki Mesihî özellikler yok edilmeli ve onun diğer peygamberler gibi insanlara uyarıcı olarak geldiği vurgulanması gerekmez miydi? Bu tür uyarı ayetleri, kalabalık bir müşrik grup arasında kalmış inananların bulunduğu sadece Mekke dönemine ait değildir. Her ne kadar Mekke'de olduğu gibi olmasa da, Medine'de de bu tür uyarılara rastlanmaktadır.³⁰

Siyer ve meğâzî kitaplarında Mekke dönemiyle ilgili -Medine dönemiyle mukayese edildiğinde- güvenilir az bilgilerin bulunduğu doğrudur. Kur'an'da da hicretle ilgili az bir detayın verildiği kabul edilmektedir. Fakat, hicretten önce Mekke dönemi yoktur hipotezi, ya da gerçek anlamda hicretin Yesrib'den (Medine) Filistin'e yapıldığı görüşü problemleri çözmekten ziyade daha da kanıtlamaktadır. Kur'an açık bir şekilde Hz. Muhammed'in kendi kasabasından ayrılmaya zorlandığını (47:13), Yesrib'te muhâcirlerle beraber olduğunu (33:6) ve muhâcirlerin de zorbalık neticesinde hicret ettiklerini kaydetmektedir (16:41). Her ne kadar Kur'an, Hz. Muhammed'in kasabasının Mekke olduğunu, muhâcirlerin de aslında Mekke'liler olduğunu belirtmese de, çok sayıdaki referans ve işaretler bu yönde bilgi vermektedir. Kur'anî veriler, ibadet yapılan kutsal şehrin (48:24) Mekke olduğu ve Kutsal Mabet'in (Ev/Beyt, 8:34) de orada bulunduğunu ima etmektedir. Ayrıca, Kur'an çok açık bir şekilde Hz. İbrahim'e Kutsal Ev'i temizlemesini emretmekte (2:125); kavmini puta tapmaktan alıkoymasını emretmekte (29:16); onun babasından uzaklaşması gerektiğini çünkü babası onu taşlamakla tehdit ettiğini (19:41-48); evlerinden uzaklaştırılan inananların Hz. İbrahim örneğini takip etmeleri gerektiğini ve inançsızlardan kaçınmalarını (60:1-8); ve inananların o Kutsal Mekan'ın dışında bulunmalarını, oranın gerçek koruyucu ve sahiplerinin inananların bizzat kendilerinin olduğunu bildirmektedir (9:19-23). Bütün bunlar, Mekke döneminin Medine döneminden daha önce olduğunu ve Hz. Muhammed'in önceden (Mekke'de) kavminin gerçek tek Tanrı'ya kulluğa davet ettiğini -ki 106:3'te açık bir şekilde anlatılan 'Ev'in Rabb'ine (Sahibi'ne) ifadesinde yer almaktadır- fakat çok başa-

nlı olmadığını kabul etmekte daha anlaşılır kılmaktadır. Mekke dönemi kabul edilmezse, İslâm'ın doğuşuyla ilgili büyük bir alanın açıklamasız kalacağı kesindir.

Ben İslâmî geleneğin, Hz. Muhammed önce Mekke'de Vahiy aldı daha sonra da Mekke'den Medine'ye hicret etti şeklindeki açıklamalarının Crone ve Cook'un zenginleştirilmiş değerlendirmelerinden çok daha anlamlı ve tutarlı bulunduğunu tartıştım. Çünkü geleneksel İslâm literatürü Kur'an'la daha çok örtüşmektedir. Bununla beraber, Mekke'nin konumunun tayiniyle ilgili Ptolemy'nin Macoraba şehriyle ilgili özleştirmesinden doğan güçlükler son bölümde de önerdiğim gibi çözülmeyecek kadar zor değildir. Crone ve Cook'un zikrettikleri ve Hâcerilerin mabedi'nin bugünkü konumundan daha da kuzeyde (kuzey-batı Arabistan) olduğuna işaret ettiğine inandıkları iki âyeti yeniden ele almalıyız. 46:27'de Allah 'sizin etrafınızdaki şehirleri' harap ettiğini bildirmektedir (Crone ve Cook bu âyete çok vurgu yapmaktadırlar). Onlar bu âyetin kuzey-batı Arabistan'da yaşayan ve bugünkü Mekke'den çok uzak olan Medyan, Semûd ve Âd halkına işaret ettiğini varsaydılar.³¹ Bu varsayım ile ilgili iki yorumda bulunacağız. Birincisi, Crone ve Cook Kur'an'ın güney Arabistan'daki cezalandırılan halklarla ilgili âyetlere -ki Tubba' (44:37) ve Sebe' (34:15) kavmini içermektedir- hiç değinmemişlerdir. İkincisi ise, şayet Kureyş ticaret amacıyla kuzey ve güneye seyahat ettiyse, bu komşularının etraflarında yaşıyor düşüncesi gayet normaldir. Fakat bu kesinlikle onların Mekke'nin çok yakınlarında bulunuyor anlamına gelmemektedir. Konuyla ilgili önemli başka bir âyet ise Bizanslıların 'en yakın yerde' yenildiklerini anlatan ve Crone ve Cook'un ısrarla üzerinde durduğu 30:1'dir. Onlar, bunu Bizanslıların Filistin yakınlarındaki yenilgisi olarak kabul etmekte ve 'yakın yerin' de kuzey-batı Arabistan mabedi olduğunu sanmaktadırlar. 12. asır müfessiri Zemahşeri konuyla ilgili iki yorum yapmakta ve bu iki yorum da ayette geçen Bizanslıların İranlılar tarafından yenilgiye uğratıldığı 'yakın yerden' maksadın Mekke'den uzak olduğu fikriyle açık bir şekilde bağdaşmaktadır. Zemahşeri'ye göre, arz'la (yer) kastedilen 'Araplar'ın bulunduğu yer' ki orası Bizanslıların yenildiği ve Araplar'ın yaşadığı yerlerin bir kısmını içine alan Suriye-Filistin sınırındır. İkinci görüş ise buradaki 'yerden' maksadın Bizanslıların kendi yaşadıkları yerlerdir ki onlar bu topraklarda yenildiler. Buraları ise düşmanlarının bölgesine yakın yerlerdir, kısaca Mezopotamya bölgesidir.³²

³⁰ Mekke'lilerin tehdit edildiği ceza, onlara Allah tarafından Bedir savaşında verilmiştir. Medine'de inen surelerde ise genellikle toplumun inşasıyla ilgili konular işlenmiştir. Bu nedenle ilk dönem apokaliptik ifadeler daha sonra inanan ve inananların Âhiret'teki durumunu açıklayan ayetlerle yer değiştirmiştir.

³¹ Crone-Cook, *a.g.e.*, 173, dipnot 24

³² Zemahşeri, *el-Keşşâf*, Beyrut: Dâru'l-Fikr -tarihsiz-, IV, 213 s. 601.

Sonuç

İlk dönem İslâm'la ilgili ihmal edilmiş İslâm dışı kaynaklara dikkat çekmeleri Crone ve Cook'un önemli bir katkısıdır. Fakat, İslâmî literatürün (siyer ve meğâzî) tamamen reddedilişi ve bütün ağırlığın İslâm dışı kaynaklara verilmesi savunulacak gibi değildir. Onlar, kullandıkları malzemenin yazım tarihleriyle ilgili sorunlara gereken dikkati vermedikleri

gibi delil olarak seçtikleri kaynaklar da kesinlikten uzaktır. Bu tıpkı büyük bir binanın çok cılız bir temele oturtulması gibi bir şeydir. Onlar genelde sükût deliline (*argumentum ex silentio*) dayanmaktadır. Son olarak söylenecek şudur ki, onlar yaptıkları analizlerde Mekke'de Arap putpe-restliğine karşı baş kaldıran ve daha sonra da Filistin'den ziyade Medine'ye hicreti takip eden Kur'ânî bilgiye hakettiği ölçüde adil davranmamışlardır.